

УДК 091.16:161.929.930

[https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10\(10\)-218-232](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-10(10)-218-232)

Калініна Людмила Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, Вчений секретар, Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-0534-6089>

Загородня Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

МОТИВИ СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ В ПРАЦЯХ В. КОРОЛЕНКА ТА В. ВИННИЧЕНКА

Анотація. У статті розглядається українська традиція антропологічних вимірів освіти і виховання: гуманістичну сутність, визнання самоцінності кожної людини, дитини; архітектоніка філософської антропології, аналізується антропологічний зміст ідеї соціальної творчості, підкреслюється значення конкордизму як антропологічного принципу. Основну увагу приділено мотивам соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання в працях В. Короленка та В. Винниченка. Розкрито соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в осмисленні В. Короленка та В. Винниченка. Проаналізовано спадщину В.Г. Короленка, яка посідає тут особливе місце. Визначено, що йому віддають шану, коли мова йде про антропологічний вимір освіти й виховання як мислителя-гуманіста, талановитому письменникові та публіцисту, а його подвижництво у захисті прав людини визначають мірилом чесності, правди і мужності. Гуманізм В. Г. Короленка це народницькі засади, а його ідея української нації безперечно була найвищим авторитетом і головним духовним двигуном суспільних і політичних рухів, а саме: всі напрями діяльності інтелігенції мають бути просякнуті національною ідеєю і однією з необхідних її вимог – ідеєю боротьби за державну самостійність і національну незалежність.

Окреслено формування світоглядної позиції В. Винниченка як загалом та соціально-філософської позиції зокрема, на яку вплинули філософська антропологія, «філософія життя», екзистенціалізм, психоаналіз, синтез яких

знайшов своє відображення у художньо-естетичній формі. Акцентовано увагу на низці філософських напрямів, за допомогою яких Винниченко зумів цілісно підійти до аналізу проблем суспільства та світу. На сторінках його творів представлені герої зі складним внутрішнім світом, які прагнуть зрозуміти сенс буття, розмірковують над проблемами життя та смерті, добра та зла, справедливості та несправедливості. Зображуючи сильні та слабкі сторони людини, Винниченко яскраво продемонстрував, що ключ до самовдосконалення він має шукати у безпосередньому соціальному оточенні, особливостях соціальної структури сучасного суспільства. Доведено, що антропологічний вимір освіти й виховання розкриває їхню гуманістичну сутність, що є основними мотивами соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання в працях В. Короленка та В. Винниченка.

Зроблено висновок, що поняття цілісності, комплексний підхід, проблематика соціальної (культурної) антропології є визначальними тенденціями української філософсько-антропологічної думки. Обґрунтовується статус української антропології як комплексної науки про людину. Розглядаються передумови формування як наукової дисципліни.

Ключові слова: В. Короленко, В. Винниченко, соціальна (культурна) антропологія, філософська антропологія, самоцінність людини, морально-етична сутність, комплексний підхід, цілісність, конкордизм, науки про людину, етика, постмодернізм, архітектоніка.

Kalinina Lyudmila Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Scientific Secretary, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-0534-6089>

Zagorodnya Alla Anatoliyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

MOTIVES OF SOCIAL AND ANTHROPOLOGICAL IDEAS IN THE UKRAINIAN PHILOSOPHY OF EDUCATION AND EDUCATION IN THE WORKS OF V. KOROLENKA AND V. VINNYCHENKA

Abstract. The article examines the Ukrainian tradition of anthropological dimensions of education and upbringing: humanistic essence, recognition of

self-worth of every person, child; the architectonics of philosophical anthropology, the anthropological content of the idea of social creativity is analyzed, the importance of concordism as an anthropological principle is emphasized. The main attention is paid to the motives of socio-anthropological ideas in the Ukrainian philosophy of education and upbringing in the works of V. Korolenko and V. Vynnychenko. The socio-anthropological ideas of education and upbringing in the understanding of V. Korolenko and V. Vynnychenko are revealed. The legacy of V.G. Korolenko, which occupies a special place. It is determined that he is honored when it comes to the anthropological dimension of education and upbringing as a humanist thinker, talented writer and publicist, and his devotion in protecting human rights is determined as a measure of honesty, truth and courage. The humanism of V. G. Korolenko is populist foundations, and his idea of the Ukrainian nation was certainly the highest authority and the main spiritual engine of social and political movements, namely: all areas of activity of the intelligentsia must be imbued with the national idea and one of its essential requirements - the idea of the struggle for state independence and national independence.

The formation of the worldview position of V. Vinnichenko, in general, and the socio-philosophical position in particular, was marked by philosophical anthropology, "philosophy of life", existentialism, psychoanalysis, the synthesis of which was reflected in the artistic and aesthetic form. Attention is focused on a number of philosophical directions, with the help of which Vinnichenko managed to holistically approach the analysis of the problems of society and the world. The pages of his works feature characters with a complex inner world who seek to understand the meaning of life, reflect on the problems of life and death, good and evil, justice and injustice. Depicting the strengths and weaknesses of a person, Vinnichenko vividly demonstrated that he must look for the key to self-improvement in the immediate social environment, the features of the social structure of modern society. It is proved that the anthropological dimension of education and upbringing reveals their humanistic essence, which is the main motives of the socio-anthropological ideas of the Ukrainian philosophy of education and upbringing in the works of V. Korolenko and V. Vinnichenko.

It is concluded that the concept of integrity, an integrated approach, the problems of social (cultural) anthropology are the defining trends of Ukrainian philosophical and anthropological thought. The status of Ukrainian anthropology as a comprehensive human science is substantiated. The prerequisites of formation as a scientific discipline are considered.

Keywords: V. Korolenko, V. Vynnychenko, social (cultural) anthropology, philosophical anthropology, human self-worth, moral and ethical essence, complex approach, integrity, concordism, human sciences, ethics, postmodernism, architectonics.

Постановка проблеми. Проблеми філософії освіти і виховання належить до найскладніших не лише в педагогічній філософській науці, але й в науці загалом. Мова йде про філософію освіти як загальну парадигму організації і змісту всього того знання – наукового і позанаукового, – яке через освіту ми передаємо учням і студентам, про світоглядні цінності, які виховуються, в процесі навчально-виховної діяльності, визначеність духовного світу особистості, який формується в школі і вузі і який визначає її особистісну позицію, роль і способи поведінки в суспільстві. В інтелектуальній історії людства відома тісна взаємодія філософії і педагогіки. Будь-яка педагогічна система завжди своїм підґрунтям мала певну філософську систему, а будь-яка філософська система як прикладне втілення реалізувалася через педагогічні принципи та ідеї. Ці сегменти науки, культури, духовного життя суспільства як такого пов'язані одне з одним. І педагогіка, і філософія займаються людиною, формуванням її духовного світу, загальної культури, підготовкою до життя.

Особливо цінним у цій площині є звернення до освітньо-виховного досвіду педагогіки періоду другої половини XIX століття – 1917 р., що характеризується пошуками шляхів реформування системи освіти і виховання, інтенсифікацією психолого-педагогічних досліджень, створенням і розвитком нової педагогічної думки – педагогічної антропології, орієнтованої на спеціальне вивчення людини для узгодження педагогічної теорії та практики з людською природою.

Означене спонукає до ґрунтовного аналізу й осмислення вітчизняної соціально-антропологічної думки, спрямованої на виявлення провідних аспектів та основних ідей в колі означеної проблеми.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В українській традиції антропологічний вимір освіти розглядався у контексті сквородинівської традиції. Тут варто згадати вчення Г. Сквороди про людину, а також символічний метод, який він широко застосовував у дослідженні мікрокосму, тобто людини. Сквородинівська традиція у XIX–XX ст. увібрала у себе ідейні здобутки релігійного, а також екзистенціально орієнтованого мислення, коли виховання й освіта мобілізують людину на доленосний вибір на користь її справжнього буття. Такі різні мислителі, як Т. Шевченко і Л. Українка, В. Короленко, В. Винниченко і А. Макаренко, С. Русова і В. Сухомлинський у визначенні завдань і призначення виховання апелювали до людської природи, до духу людини, до серця як духовного центру людського буття.

Мистецтво виховання є постійним балансуванням між цими двома перспективами, причому жодна з них не повинна втрачатися з поля зору. Їхнє діалектичне поєднання знаходить прояв у принципі дитиноцентризму. Зміст

цього принципу В. Кремень розкриває як гармонізацію стосунків вчителів з дитиною, як “резонанс людської особистості й освіти” для становлення людини, її розвитку і розкриття сутнісних сил важливе значення має самоосвіта і самовиховання, де людина здійснює своє призначення у власній життєтворчості, опановуючи мистецтво жити. Освіта і виховання людини відбуваються і відповідно структуруються у просторі і часі, що відповідно мають зовнішній і внутрішній виміри [12].

Для розуміння змісту і призначення освіти й виховання необхідно розглянути їх у контексті проблеми визначення сутності людини та перспектив її розвитку. Саме це мають на увазі, коли мова йде про антропологічний вимір освіти й виховання. Різні відгалуження філософської антропології певною мірою збігаються у тому, що людина є трансцендентною істотою, тобто такою, що постійно перевершує сама себе, але для цього вона потребує освітніх і виховних зусиль. Так само, як людина для своєї самореалізації і взагалі для входження до цивілізаційного простору потребує освітніх і виховних зусиль, освіта і виховання, перш за все, несуть на собі відбиток людини і її світу [5]. У антропологічному вимірі це означатиме, що ми постійно маємо зосереджувати основну увагу на двох моментах: на передумовах розвитку людини і людства, з одного боку, а з другого – на антропологічних характеристиках освіти й виховання, тобто таких, що зумовлені самою сутністю людини.

Мета статті - проаналізувати праці В. Короленка і В. Винниченка та розкрити їх соціально-антропологічні ідеї освіти та виховання.

Виклад основного матеріалу. Тенденція сучасного суспільного розвитку до зростання значущості соціально-антропологічних ідей гуманітарної сфери актуалізувала інтерес до морально-етичного досвіду педагогів і просвітників попередніх поколінь. Спадщина В.Г. Короленка посідає тут особливе місце. Йому віддають шану коли мова йде про антропологічний вимір освіти й виховання як мислителю-гуманісту, талановитому письменникові та публіцисту, а його подвижництво у захисті прав людини визначають мірилом чесності, правди і мужності (дослідження Л. Безобразової, Т. Браже, Л. Гейштор, О. Гнізділової, С. Дмитрієва, Л. Дудюк, В. Жук, Р. Коровіної, В. Лосева, П. Негрєтова, Є. Ніколенко, Л. Ольховської, М. Петрової, Н. Петропавлівської, Н. Хоменко та інших). Висновки вчених щодо значної ролі Короленка у наближенні процесів гуманізації сучасного життя є для демократичної спільноти незаперечними. У цьому контексті знання антропологічних педагогічних поглядів видатного громадського діяча, його позиції в питаннях організації шкільної освіти може допомогти сучасним педагогам у розробці особистісно зорієнтованої моделі суспільного виховання дітей на основі соціально-антропологічних ідей освіти

і виховання. Особливо цікаві висновки щодо розвитку освіти містяться у фундаментальній праці В. Короленка «Історія мого сучасника». В ній представлено широку панораму діяльності різних освітніх установ другої половини XIX століття – приватних пансіонів для дітей, гімназій, вищих навчальних закладів. Письменник демонструє глибоку обізнаність в освітянських реформах того часу, знання різних проблем шкільної освіти і соціально-психологічних чинників їх загострення. В цілому педагогічну позицію автора можна представити наступним. Найбільш вразливими для тогочасної системи шкільної освіти В. Короленко вважає дві проблеми: проблему методів педагогічного керівництва навчальним закладом і проблему професійної майстерності вчителів [8, С. 711].

Аналіз системи навчально-виховного процесу в Житомирській і Ровенській гімназіях, приватних пансіонах дає йому підстави говорити про надання переваги авторитарним методам керівництва діяльністю учнів. Режим цих навчальних закладів він називає «жорстоким і темним». Його негативний вплив на вихованців виявлявся у деформації особистості, формуванні в учнів відчуття власної нікчемності, жалюгідності і беззахисності перед педагогічним керівництвом. Навчальний заклад у багатьох вихованців асоціювався з несвободою, безмежною диктатурою наглядачів. Не випадково серед житомирських гімназистів, товаришів Короленка по навчанню, ходила рукописна поема самодіяльного поета про «учителів-людей» і «учителів-звірів». Її тон був пройнятий гіркотою і злобою, оскільки влада в гімназії була в руках «педагогічного звіринця». В.Г. Короленка непокоїло те, що грубий педагогічний диктат повністю руйнував перші паростки особистісного становлення гімназистів – розвиток людської гідності, особистої автономії, індивідуальності. Він уважав, що дорослі повинні продемонструвати дітям здатність жити за «законами людської взаємодії», дати їм в надзвичайних умовах знищення будь-яких форм людського буття уроки братерства, співчуття, людської солідарності [9]. Він здійснив значну кількість організаційних, юридичних, суспільно-політичних заходів, аби допомога Полтави голодуючим дітям здійснювалася на засадах людської справедливості, поваги до дітей. І це йому вдасться зробити. Полтава і Полтавщина приймуть на свою землю майже 9 тисяч голодуючих дітей, не поділяючи їх на «своїх» та «чужих». Вони всі переживуть тут страшні часи голоду. Полтава врятує їм життя. Проте ціна боротьби В. Короленка за утвердження в суспільстві морально-етичних норм ставлення до дітей, ідеалів братерства, толерантності буде занадто високою – 66-річному смертельно хворому письменникові відстоювання своїх суспільно-педагогічних поглядів коштуватиме значного ускладнення хвороби, що невдовзі спричинить смерть. У 1989 році Організація

Об'єднаних Націй затвердить конвенцію «Про права дітей», головні постулати якої зводяться до забезпечення країнами рівності дітей незалежно від їхнього походження, національності, гарантій захисту дітей від будь-якого насилля, знущань і приниження. Серед голосів передових людей, які наблизили прийняття такого важливого для демократизації життя положення, утверджували соціально-антропологічні ідеї освіти та виховання є й Володимир Галактіонович Короленко.

М.В. Попович у праці «Нарис історії культури України», високо оцінюючи гуманістичний потенціал творчості В. Г. Короленка, зауважує, що «характеристика гуманістичних концепцій в культурі України неможлива без згадки про Володимира Галактіоновича Короленка». Гуманізм В.Г. Короленка, – стверджує філософ – «сформувався на народницьки-соціалістичних засадах, у річищі революційного соціалістичного руху». Дослідник, аналізуючи діяльність мислителя, називає В.Г. Короленка «духовним батьком пізнішого безоглядного гуманістичного дисидентства, правозахисного руху» і «гордістю України» [10, С.531]. Для «совісті нації» В.Г. Короленка ідея української нації безперечно була найвищим авторитетом і головним духовним двигуном суспільних і політичних рухів. Він усвідомив, що всі політичні змагання, усі аспекти життя суспільства, всі напрями діяльності інтелігенції повинні бути просякнуті національною ідеєю і однією з необхідних її вимог – ідеєю боротьби за державну самостійність і національну незалежність. Очевидно, величезна спадщина видатного мислителя, публіциста, активного правозахисника та громадського діяча В.Г. Короленка і сьогодні повинна бути джерелом національного єднання українського народу, який відстоює своє право на незалежність у протиборстві із зовнішніми та внутрішніми ворогами нашої держави.

Антропологічний вимір освіти й виховання розкриває їхню гуманістичну сутність, орієнтує педагогічну теорію і практику на визнання самоцінності кожної людини, особливо дитини, реалізація творчого потенціалу якої залежить не в останню чергу від людських якостей вчителів і вихователів, від освітньої спільності у її широкому розумінні. Людино-вимірність освітньо-педагогічної діяльності є важливою передумовою стійкого розвитку суспільства, сприяє його здатності до самооновлення [4]. Укоріненість освіти й виховання у людському бутті, модусом якого є буття дитини, дає підстави розглядати принцип дитино-центризму як такий, що має визначати ефективність різних педагогічних систем, задавати напрям реформування освіти.

На формування світоглядної позиції В. Винниченка загалом та соціально-філософської позиції зокрема вплинули філософська антропологія, «філософія життя», екзистенціалізм, психоаналіз, синтез яких знайшов своє

відображення у художньо-естетичній формі. Завдяки низці філософських напрямів, Винниченко зумів цілісно підійти до аналізу проблем суспільства та світу. На сторінках його творів представлені герої зі складним внутрішнім світом, які прагнуть зрозуміти сенс буття, розмірковують над проблемами життя та смерті, добра та зла, справедливості та несправедливості. Зображуючи сильні та слабкі сторони людини, Винниченко яскраво продемонстрував, що ключ до самовдосконалення він має шукати у безпосередньому соціальному оточенні, особливостях соціальної структури сучасного суспільства. Спостерігаючи нівелювання тодішньої людини, її небажання долати життєві перешкоди, Винниченко сподівався, що в майбутньому люди зможуть протистояти тягарам злої долі, ставши на шлях докорінних перетворень суспільства, моральних норм, самих себе. Загальний песимізм мислення Винниченка простежується у його антиутопічних позиціях. Розум художника настільки всеохоплююче відбивав світ довкола себе, припускаючи для людини не тільки «світле», а й «темне» майбутнє. Яскравим прикладом цього є його роман «Сонячна машина», в якому шляхетні наміри людини щодо побудови майбутнього щасливого життя не дали позитивних результатів. Некласичні риси філософського мислення Винниченка мають під собою загальну достатню основу – соціально-філософську спрямованість дослідження сутності та існування людини, особливостей та зовнішніх обставин її розвитку, громадську оцінку творчих здібностей тощо. Між класичним та некласичним етапами розвитку соціально-філософського мислення простежується чітка відмінність. Виникнення вітчизняної соціальної філософії – не просте продовження та систематизація минулого досвіду вивчення розвитку суспільства, це його принципове відкидання або заперечення, як на рівні змісту – у вигляді створення нових методів дослідження суспільства, так і на рівні форми – у вигляді різних варіантів концепції єдності «нового суспільства» та «нової людини» від марксизму до ніцшеанства. Мотиви «філософії життя», філософської антропології, які спостерігаються у творчості Винниченка, сприяли тому, що він у центр своїх міркувань поставив людину, її життя у світі, прагнення до вдосконалення, бажання зрозуміти зміст свого існування, виявлення шляхів, що ведуть до щастя. Пропагуючи для всього суспільства правила конкордистської моралі, принцип «чесності із собою», мислитель щиро вірив, що вони можуть сприяти гармонізації людини та світу, помножуючи любов і добро. У світоглядній позиції Винниченка простежується разом із невдоволенням тогочасним станом суспільства невимовна тривога за майбутнє. Винниченко, як вдумливий та оригінальний мислитель, звернув увагу на масштабне за своєю значимістю явище тодішньої Європи – декаданс, з наслідками якого він боровся до кінця свого

життя. Його філософська позиція – це формування людини нового типу – не людини - будівельника нового суспільства. Віра в позитивний сенс життя змушує людину замислюватися над цим питанням час від часу і робити все необхідне для того, щоб її досягнути [2, С.100]. Саме ця віра є причиною невдоволення людини сьогоднішнім, і тому, на наш погляд, усі її дії будуть спрямовані у майбутнє.

В. Винниченко, якого творчий доробок налічує 23 томи, в т.ч. його перу належать три томна праця «Відродження нації», 14 романів, повісті, оповідання та п'єси. Поема «Повія» та оповідання «Народний діяч», «Сила і краса» (пізніше перейменована на «Краса і сила»); романи – «Сонячна машина», «Поклади золота», «Слово за тобою, Сталіне», «Нова заповідь», «На терезах життя», «Заповіді батьків», «Чесність з собою», драматичні твори – «Мemento», «Базар», «Чорна пантера і Білий Ведмідь» тощо. У своїх творах В. Винниченко зображував різні типи: наймитів, заробітчан, сільську голоту, інтелігенцію, солдатів, революціонерів, поміщиків, капіталістів, партійних діячів. Його перші оповідання були зразками соціальної прози, в яких гостро і драматично відтворено контрасти тогочасної дійсності. З одного боку, бачимо трагізм простої людини, з іншого, зародження прогресивних демократичних настроїв, пробудження революційної сили. В. Винниченко був майстром психологічного малюнка. Із соціально-антропологічного погляду це означало, що він велику увагу приділяв опису внутрішнього стану людини. Особливо майстерно відтворював письменник психологію дитячої душі. Він створив цілу галерею дитячих образів, з якими можна ознайомитись у збірці «Намисто», оповіданнях «Кумедія з Костем» та «Федько-халамидник». В. Винниченко написав понад сто оповідань, п'єс, сценарії, статей і памфлетів, історико-політичний трактат «Відродження нації», двотомну етикофілософську працю «Конкордизм», чотирнадцять романів (один із них незавершений). В. Винниченко-митець – яскрава індивідуальність, у якій поєдналися найсуттєвіші риси перехідної доби – від критичного реалізму до модернізму. Важливе місце в усьому творчому доробку майстра посідає його драматургія. П'єси В. Винниченка зіграли дуже важливу роль у становленні українського театру. Винниченко-драматург усвідомлював, що українському театру треба надати філософської глибини, гостроти морально-етичних колізій. П'єси його посіли провідне місце в репертуарах «Молодого театру» Леся Курбаса, стаціонарного українського театру М. Садовського та драматичного театру ім. І.Я. Франка. В останньому протягом 1920-1921 рр. йшли п'єси «Іріх», «Дисгармонія», «Великий Молох», «Панна Мара», «Співочі товариства». Твори драматурга були популярними не лише в тогочасній Україні, але й за її межами [6].

Драматургія Винниченка вирізнялася гостротою проблем, глибиною психологічних екскурсів, відсутністю шаблонності, образним мисленням, неореалістичними тенденціями, модерном, символізмом, «новими горизонтами» і «обріями», з яких глядач має змогу проникати в глибини світу підсвідомості. Таким чином, Володимир Винниченко займає виняткове місце в українській літературі і, особливо, в історії української драматургії, українського модерного театру. Його твори значною мірою сприяли модернізації тогочасного українського театру, виведенню його на європейський рівень. Драми В. Винниченка відіграли важливу роль у культурному відродженні українського народу. Своїм змістом вони відтворювали своєрідну національну новаторську драматургію в дусі новітніх течій європейської драми драм Ібсена, А. Чехова, М. Метерлінка, К. Гауптмана та ін. Отже, драматург прагнув європеїзувати український театр, тобто «надати йому філософської глибини, гостроти морально-етичних колізій, динамізувати дію...». Кожна п'єса Володимира Винниченка приховувала в собі загадку, яку неможливо розгадати, «розшифрувати код» до кінця. У кожного буде власна соціально-антропологічна думка [6, 7].

В такому контексті можемо аналізувати й етичну антропологію В. Винниченка, у межах філософсько-антропологічної думки України. Під способом існування філософської антропології розуміємо дискурс, при якому для з'ясування цілісності людини треба дотримуватись принципу компліментарності, спрямовуючи пошук здебільшого на суцільність людського буття. Відомі такі його концептуалізації модуси: 1) витлумачення проблематики з огляду на взаємну доповнюваність складових людського буття, які вважаються рівнозначними передумовами спів дії його структурних шарів тощо; 2) обґрунтування проблем антропології з огляду на суцільність людського буття через неподільність найвищого порядку. Якщо перший уможливлений через метафізичний дуалізм, то другий – завдяки монізму. Щодо становлення української філософської антропології, то воно відбувалося як нарощування епістемологічних можливостей уявлення про суцільність буття людини, - це такої цілості, в якій усе доповнюється всім та однаковою мірою значуще для її існування. Свідченням того є Винниченків «Конкордизм. Система будування щастя» (трактат вважається вершиною творчого доробку мислителя) [3, С. 333-337].

Щоби в такому світлі витлумачити людину, треба відтворити цілісний її образ. Передовсім визнати неперервність, взаємодію, взаємо перехід між природними, ментальними, соціокультурними аспектами людського досвіду та вивчати останній як життєвий, тобто як органічну цілісність чисельних зав'язків і взаємовпливів, однаково чинних для поєднання їх у системі людського буття. Потрібне розуміння того, що людина – це «частина всього

суцього», «рівна з усіма іншими частинами, що закони буття всіх частин і всього цілого є і її законами, що вона сама є ота природа, отой Усесвіт» [3, С. 100].

Винниченкове розуміння людини збігається з визначенням, яке отримало в парадигмі філософської антропології провідне значення. Йдеться передусім про зміст, що визначається через ідею цілого; значущі «навіть слова для висловлювання цієї ідеї що людська сутність є радикально обумовлена серйозністю, такою, яку вагу ці слова і ця ідея мають для неї» [1, С. 399].

Антропологія В. Винниченка відкидає антропоцентризм, який, на думку вченого, заперечує вислідам науки та шкодить боротьбі з дискордизмом («кривовага сил»). Проте необхідне «прагнення, спрямування на погодження себе й усього людства з рідним йому середовищем, з Усесвітом» [2, С.100].

У творчості В. Винниченка життєвий досвід є і матеріалом для рефлексії, і методом аналізу проблем побудови щастя людства. Його ідеї соціального творення в колі соціально-антропологічних ідей української філософії освіти і виховання другої половини ХІХ століття і загально-філософських теорій про людину. Отже, етика В. Винниченка – це теорія, об'єктом вивчення якої стає система погоджень із самим собою, соціумом, природою, адже людське життя, діяльність, загалом людина, на переконання мислителя, збагнені виключно як цілісність.

Нова мораль (конкордизм), за В. Винниченком, позбавлена ієрархії, оскільки в просторі людської моральності однаковою мірою важливі й фізичні, і психічні, і духовні чинники. Життя є невловне поєднання найрізноманітніших умов, чим і зумовлена необхідність поставитися до будь-якого явища по-різному («всяка людська моральна цінність є відносна»), однак не лукавлячи з собою («будь чесним із собою»), не загублюючи свої звички. В концепті щастя («дієва рівновага і погодження сил»), в метафорах «вільна, дружна кооперація», «комуна», якими позначено цілісність людини, в твердженнях на кшталт – «які б зміни не відбувалися в речах, у наших цінностях, чи то фізичних, чи духовних, взаємовідношення між цими речами зостається постійним, вічним» [2, С.100]

Таким чином В. Винниченко доводить, що коли кожна людина і всі люди разом матимуть духовне й фізичне здоров'я, «існування, заповнене доцільною діяльністю» – рівновагу та погодженість сил, – тоді «людство зможе віднайти той загублений рай, про який воно, у найкращих представниках своїх, не перестає мріяти» – «цілковите, всебічне погодження людства із законами Всесвіту і земної природи» [2, С. 339].

Ідея цілісної людини є вихідною для розв'язання цілої низки питань соціально-антропологічного змісту. Зрозуміло, в формі філософської антропології як напрямку ХХ сторіччя ми маємо не тільки новий тип пізнання, ґрунтовно відмінний від класичного, але й нову архітектуру, «тематичний склад» (Г. Плеснер). Відтворити багатомірність проблематизації людини як цілісності та цілості людського буття можна вже за відомими запитаннями філософів-антропологів. Проте саме в ній найяскравіше простежується «конденсована пам'ять» української філософської антропологічної думки в сенсі найхарактерніших її ознак.

Таким чином підкреслюючи значення конкордизму як антропологічного принципу, В. Винниченко відстоює ідею компліментарності та цілісного підходу до проблем. Основну увагу приділяє характеристиці специфіки філософсько-антропологічної архітектури в Україні. Поняття цілісності, комплексний підхід, проблематика соціальної (культурної) антропології, української антропології як комплексної науки про людину є визначальними тенденціями української філософсько-антропологічної думки.

Формування педагогіки на засадах соціально-антропологічних ідей повністю змінила методологічну парадигму системи освіти і виховання: в процесі пізнання людини стали використовуватися як наукові (природничі) так і гуманітарні знання про життя людини; досліджувалася не тільки космічна і суспільна природа людини, але і її духовний аспект з провідною роллю самосвідомості; саме в цій методології духовний світ розглядався в процедурі пізнання як чинник, що компенсує і доповнює попередні дослідження; в межах цього підходу людині не нав'язувався світ, який відчужений і важко досягається.

Так, соціальна антропологія націлена на розкриття свого бачення зв'язку внутрішнього духовного світу людини з його зовнішнім світом об'єктивних соціальних відносин, інституцій, процесів.

Зазначимо, що соціальна антропологія постала як науковий напрямок, що претендує на формування нової пояснювальної моделі сучасних соціокультурних процесів у кардинально змінених реаліях пов'язаних із структурно-соціальними змінами глобального порядку. Соціальна антропологія розвивається, як правило, у руслі соціологічного знання, представленого цілим спектром навчальних дисциплін у системі соціальної освіти загалом. Її акцентуація на дослідження людини проявляється у конкретних її характеристиках, що визначаються шляхом генетичної та соціокультурної обумовленості (біологічні особливості, культурне середовище та ін.), а також виявленні резервних можливостей людини, здатних змінити небажану траєкторію індивідуального (групового, національного) розвитку шляхом саморозвитку та самореалізації [5].

Висновки. Отже, у такий спосіб, антропологічний вимір освіти й виховання розкриває їхню гуманістичну сутність, поняття цілісності, комплексний підхід, проблематику соціальної (культурної) антропології, що є визначальними тенденціями української філософсько-антропологічної думки, основними мотивами соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання в творах В. Короленка та В. Винниченка.

Література:

1. Аверинцев С. К дефиниции человека // Человек. История. Весть / Сост. К.Б. Сигов. К.: Дух і літера, 2006. 400 с.
2. Винниченко Володимир. Конкордизм. Система будування щастя: Етико-філософський трактат / В.К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. К.: Укр. письменник, 2011. 335 с.
3. «Єдина Федеративна Конкордистська Республіки Землі». Винниченко Володимир. Конкордизм. Система будування щастя: Етико-філософський трактат / В.К. Винниченко; Передм. Т. І. Гундорової. К.: Укр. письменник, 2011. 335 с.
4. Загородня А.А. Генеза соціально-антропологічних ідей в українській філософії освіти і виховання (друга половина XIX століття). *The 6th International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions», (July 3-5, 2022)*. Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain. 2022. P. 151-152. <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-urasian-scientific-discussions-3-5-iyulya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/>
5. Загородня А.А. Соціально-антропологічні виміри у філософських рефлексіях освіти і виховання другої половини XIX століття. *The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022)*. VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 489-491. <https://sci-conf.com.ua/xiii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-directions-of-scientific-research-development-15-17-iyunya-2022-goda-chikago-ssha-arhiv/>
6. Загородня А.А. Сутність соціально-антропологічного аспекту та його втілення в українській філософії освіти і виховання другої половини XIX століття. *The 12th International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life», (June 8-10, 2022)*. Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 2022. P. 432-437. <https://sci-conf.com.ua/xii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-international-scientific-innovations-in-human-life-8-10-iyunya-2022-goda-manchester-velikobritaniya-arhiv/>
7. Загородня А.А., Середина І.А. Соціально-антропологічні ідеї освіти і виховання в науковому осмисленні феноменологів. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2022. № 2(24). с.37-43. DOI: <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-05> <http://snman.science/index.php/sn/article/view/119>
8. Короленко В.Г. Історія мого сучасника: Твори в чотирьох томах. Т.3. К., 1954. с.711.
9. Короленко В. Г. Война, отечество и человечество (Письма в вопросах нашего времени) / Владимир Галактионович Короленко. К. : Типографія Всеросійського Земського Союзу Ком. Ю.-З. Фр., 1917. 55 с.
10. Короленко В. Г. Дневник. Письма. 1917–1921 / Владимир Галактионович Короленко. М. : Советский писатель, 2001. 544 с.
11. Короленко В. Г. Несколько мислей о национализме (Отрывок), 1901.
12. Кремень В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. К., 2005. с.81.

References:

1. Averintsev, S. (2006). K definityi cheloveka. [To the definition of man]. *Chelovek. Istoriua. Vest - Human. Story. News.* (Sost. K.B. Sigov - Comp. K.B. Sigov). K.: Dých i litera [in Ukrainian].
2. Vinnichenko, Volodymir. (2011). Konkordizm. [Concordism]. *Sistema býdyvannia astia: Etiko-filosofsku traktat - The system of building happiness: Ethical and philosophical treatise.* (V.K. Vinnichenko; Peredm. T. I. Gýndorovoï - V.K. Vynnychenko; Prev. T. I. Gundorova). K.: Ýkr. Pismennik [in Ukrainian].
3. «Edna Federativna Konkordistska Respýblykí Zemli». ["The United Federative Concordist Republic of the Earth"]. Vinnichenko, Volodymir. (2011). Konkordizm. [Concordism]. *Sistema býdyvannia astia: Etiko-filosofsku traktat - The system of building happiness: Ethical and philosophical treatise.* (V.K. Vinnichenko; Peredm. T. I. Gýndorovoï - V.K. Vynnychenko; Prev. T. I. Gundorova). K.: Ýkr. Pismennik [in Ukrainian].
4. Zagorodnia, A.A. (2022). Geneza sotsialno-antropologichnih idei v ýkraïnskii filosofii osviti i vihovannia (drýga polovyna XIX stolittia). [The genesis of socio-anthropological ideas in the Ukrainian philosophy of education and upbringing (second half of the 19th century)]. *The 6th International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions», (July 3-5, 2022) - The 6th International scientific and practical conference «Eurasian scientific discussions», (July 3-5, 2022).* Barca Academy Publishing, Barcelona, Spain, 151-152. <https://sci-conf.com.ua/vi-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-3-5-iyulya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/> [in Ukrainian].
5. Zagorodnia, A.A. (2022). Sotsialno-antropologichni vymiri ý filosofskih refleksiih osviti i vihovannia drýgoï polovyny XIX stolittia. [Socio-anthropological dimensions in philosophical reflections on education and upbringing of the second half of the 19th century]. *The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022) - The 13th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development», (June 15-17, 2022).* BoScience Publisher, Chicago, USA. 489-491. <https://sci-conf.com.ua/xiii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-directions-of-scientific-research-development-15-17-iyunya-2022-goda-chikago-ssha-arhiv/> [in Ukrainian].
6. Zagorodnia, A.A. (2022). Sýtnist sotsialno-antropologichnogo aspektý ta 10go vtillennia v ýkraïnskii filosofii osviti i vihovannia drýgoï polovyny XIX stolittia. [The essence of the socio-anthropological aspect and its embodiment in the Ukrainian philosophy of education and upbringing of the second half of the 19th century]. *The 12th International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life», (June 8-10, 2022) - The 12th International scientific and practical conference «International scientific innovations in human life», (June 8-10, 2022).* Cognum Publishing House, Manchester, United Kingdom. 432-437. <https://sci-conf.com.ua/xii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-international-scientific-innovations-in-human-life-8-10-iyunya-2022-goda-manchester-velikobritaniya-arhiv/> [in Ukrainian].
7. Zagorodnia, A.A., Seredina, I.A. (2022). Sotsialno-antropologichni idei osviti i vihovannia v naýkovomy ósmisleni fenomenologiv. [Socio-anthropological ideas of education and upbringing in the scientific understanding of phenomenologists.]. *Naýkovi zapiski Maloi akademii naýk Ýkraïni - Scientific notes of the Small Academy of Sciences of Ukraine.* 2(24). 37-43. DOI: <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-05> <http://snman.science/index.php/sn/article/view/119> [in Ukrainian].
8. Korolenko, V.G. (1954). Istoriia mogo sýchasnika: Tvorí v chotiroh tomah. [The history of my contemporary: Works in four volumes]. (3). K., 711. [in Ukrainian].

9. Korolenko, V.G. (1917). Voina, otechestvo i chelovechestvo (Pisma v voprosah nashego vremeni). [War, fatherland and humanity (Letters on issues of our time)]. Vladimir Galaktionovich Korolenko. K. : Tipografiya Vserossiyskogo Zemskogo Soyúza Kom. Iy.-Z. Fr., 55 [in Ukrainian].
10. Korolenko, V.G. (2001). Dnevnik. Pisma. 1917–1921. [A diary. Letters. 1917–1921]. Vladimir Galaktionovich Korolenko. M. : Sovetskii pisatel [in Ukrainian].
11. Korolenko, V.G. (1901). Neskolko mislei o natsionalizme (Otryvok). [A Few Thoughts on Nationalism (Excerpt)] [in Ukrainian].
12. Kremen, V. (2005). Osvita i nauka v Úkraïni – innovatsiini aspekti. [Education and science in Ukraine - innovative aspects.]. K., 81 [in Ukrainian].